

КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ САМОРОЗУМІННЯ: СТРУКТУРНІ КОМПОНЕНТИ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ

Благодир Н.Ф.

У статті розглядається проблема саморозуміння як психологічного феномену. На основі аналізу наукової літератури автор окреслює модель саморозуміння, виділяючи його основні структурні компоненти та психологічні механізми.

Ключові слова: саморозуміння, модель саморозуміння, структурні компоненти, потребово-мотиваційний компонент, емоційно-вольовий компонент, когнітивний компонент, психологічні механізми, самоідентифікація, самоставлення, рефлексія.

В статье рассматривается проблема самопонимания как психологического феномена. На основе анализа научной литературы автор определяет модель самопонимания, выделяя его основные структурные компоненты и психологические механизмы.

Ключевые слова: самопонимание, модель самопонимания структурные компоненты, потребностно-мотивационный компонент, эмоционально-волевой компонент, когнитивный компонент, психологические механизмы, самоидентификация, самоотношение, рефлексия.

The article is dedicated to the problem of self-understanding as a psychological phenomenon. Based on the analysis of scientific literature by outlining a model self-understanding, highlighting its main structural components and psychological mechanisms.

Key words: self-understanding, model of self-understanding, structural components, motivational component, emotional-volitional component, cognitive component, self-understanding psychological mechanisms self-identification, self-appraisal, reflection.

Постановка проблеми. В умовах зростання соціально-економічної стабільності, в ситуації активного процесу модернізації освіти висувуються підвищені вимоги до нових норм поведінки людини, а саме: сучасна людина повинна вміти приймати рішення, нести за них відповідальність, володіти активністю, цілеспрямованістю, вміти долати внутрішні і зовнішні бар'єри, що заважають досягненню мети, тобто у сучасної молоді людини повинні бути сформовані якості особистості, що дозволяють їй бути успішною. Не остання роль у цьому відводиться вмінню розуміти самого себе. Формування і розвиток успішної людини вимагає організації дослідження, спрямованого на вивчення особливостей розвитку саморозуміння особистості.

Проблема саморозуміння є відносно новою та недостатньо вивченою у сучасній науці (Л.С. Виготський, С.Д. Ілляш, Б.В. Кайгородов, А.Б. Коваленко О.Р. Лурія, Ю.М. Орлов, В.В. Столін, Д.І. Фельдштейн, Н.В. Чепелева; Г.Л. Лендрет А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл, З. Фрейд та ін.).

У найбільш загальному вигляді саморозуміння можна визначити як процес і результат спостереження й пояснення людиною своїх думок і почуттів, мотивів поведінки; уміння виявляти смисл вчинків; здатність відповідати на причинні запитання стосовно свого характеру, світогляду, а також ставлення до себе і до інших людей [2].

Саморозуміння визначається Б.В. Кайгородовим [6] як осягнення людиною смислу свого існування, в результаті якого відбувається когнітивне та емоційне узгодження продуктів самосвідомості та реальності.

Метою статті є побудова концептуальної моделі саморозуміння, виділення основних структурних компонентів та психологічних механізмів саморозуміння.

Теоретичний аналіз проблеми дослідження. У своїх дослідженнях Б.В. Кайгородов І.А. Монахова, Н.І. Протасова та інші автори вказують на те, що саморозуміння має багатокomпонентну структуру [7; 9; 10].

Структура саморозуміння характеризується диференційованістю, цілісністю, ієрархічністю, конкретизованістю, зв'язаністю, насиченістю і поглибленням уявлень і переживань самих себе.

Найбільш суттєве місце у саморозумінні посідають якості особистості, риси характеру, ставлення до себе і навколишніх людей, відчуття і мотиви, життєві плани та цілі [7; 9].

Згідно з концепцією порівневого розвитку саморозуміння Б.В. Кайгородова, структура саморозуміння розглядається як система з трьох взаємозв'язаних компонентів: потребово-мотиваційного, емоційно-вольового і когнітивного [5].

Потребово-мотиваційний компонент включає ієрархічну систему потреб і мотивів саморозуміння, котра спонукає особистість до постановки мети, самовивчення та сприяє виділенню тих сфер "Я", на які буде спрямована діяльність саморозуміння.

Емоційно-вольовий компонент пов'язаний з рівнем розвитку емоційної сфери особистості, рівнем сформованості умінь контролювати, управляти власним емоційним станом. Ця структурна ланка саморозуміння характеризується мірою позитивного ставлення до себе, задоволеності, поваги до себе, відчуття захищеності.

Когнітивний компонент саморозуміння обумовлений рівнем сформованості когнітивної сфери особистості, який включає рівень сформованості розумової діяльності, мислення в поняттях тощо. В ос-

нові когнітивного компонента лежать знання людини про себе і про людину в цілому, її відкритість новому досвіду, прийоми і способи саморозуміння.

У результаті аналізу структурних компонентів саморозуміння, В.В. Знаков, виділяє когнітивну та екзистенційну складові саморозуміння [3].

Когнітивна складова саморозуміння представлена перш за все рефлексивними здібностями та схильністю суб'єкта до рефлексії, до свідомого аналізу.

Екзистенційна складова саморозуміння втілюється не стільки у науково-достовірних знаннях і пізнавальній діяльності, скільки у смислах та залученні до різноманітних цінностей. Наприклад, згідно з К. Роджерсом, справжнє знання про себе не може бути раціональним; таке значення спонтанне, емоційно насичене [11].

У сучасній психологічній науці існує декілька поглядів щодо виокремлення психологічних механізмів, за допомогою яких здійснюється процес саморозуміння.

Так, учені В. Деймон і Д. Харт впізнавання себе, самосвідомість, рефлексії, самовизначення, самопізнання визначають як механізми, які порівнюються з формуванням будь-яких понять за Л.С. Виготським та Ж. Піаже та ін. [12].

Б.В. Кайгородов [7] виділяє механізми саморозуміння, які зіставні з механізмами розвитку особистості.

Учений виділяє наступні механізми саморозуміння:

- самоприйняття;
- ідентифікація: ідентифікація себе з іншими, ідентифікація себе з собою, порівняння;
- диференціація;
- інтеграція;
- рефлексія – розуміння себе через оцінки, ставлення інших, через розкриття своїх можливостей та здібностей;
- самоставлення – розуміння себе з позиції – "подобається – не подобається";
- стереотипізація;
- класифікація.

Оскільки не існує чіткого виокремлення провідних механізмів само розуміння, нами були виділені основні механізми, за допомогою яких здійснюється процес саморозуміння – самоідентифікація, самоставлення та рефлексія.

У процесі особистісного становлення людина прагне до досягнення максимальної внутрішньої та зовнішньої узгодженості. Уявлення, почуття та ідеї, які вступають у протиріччя з іншими її уявленнями,

почуттями або ідеями, призводять до дисгармонії особистості, до ситуації психічного дискомфорту.

Якщо новий досвід, одержаний особистістю, узгоджується з існуючими уявленнями про себе, вона легко присвоює і входить всередину оболонки, до якої належить "Я-концепція". Якщо ж новий досвід не вписується в існуючі уявлення, суперечить уже наявній "Я-концепції", то ця оболонка спрацьовує як захисний екран, не допускаючи чуже тіло всередину цього збалансованого організму. Якщо відмінність нового досвіду від вже існуючих уявлень індивіда про себе не принципова, він може втілюватися в структуру "Я-концепції" настільки, наскільки дозволяють адаптаційні можливості її самоустановок. Цією первинною оболонкою може виступати "Я-образ", який на ситуативному рівні знімає неузгодженість. Однак слід відзначити, що сама "Я-концепція" не здатна привести до узгодження. Узгоджує "Я-концепцію" з реальною дійсністю саморозуміння, яке і підключає до цього адекватні психологічні механізми [6].

Саморозуміння – це психологічне явище, яке здійснює зв'язок між продуктами самосвідомості і реальною дійсністю. Якщо цей зв'язок не узгоджений між продуктами самосвідомості і реальною дійсністю виникають суперечності, то фактично актуалізується ситуація нерозуміння, яка буде стимулювати діяльність, спрямовану на розуміння себе.

Процес саморозуміння проявляється в моменти найбільшої напруги у взаємодії соціального та індивідуального в особистості та супроводжується певною невідповідністю, неконгруентністю, неузгодженістю.

Процес самонерозуміння супроводжуються відчуттям дискомфорту.

Основною функцією саморозуміння є узгодження всіх складових "Я" людини. Розуміння узгоджує вже існуючі данні з реальною дійсністю, реальними завданнями для того, щоб уникнути "когнітивного дисонансу" й зберегти позитивне ставлення до себе [6].

У процесі саморозуміння відбувається зміна, корекція "Я-концепції" особистості. В ній змінюються пріоритети, встановлюється ієрархічність.

Багаточисленні складові "Я-концепції" можуть бути представлені як концептосфери, які проявляються в "Я-образах" і приводять до узгодження продуктів самосвідомості і реальної дійсності.

Розуміння себе можливе тільки в тому разі, коли сформувалась концептосфера, яка знаходить відображення в "Я-концепції" особистості. В силу цього утворення та осмислення особистістю концептосфер здійснюється за допомогою механізмів саморозуміння.

Саморозуміння організовує систему понять – концептосфер, за допомогою яких здійснюється перехід смислів у поведінку особистості.

Концептосфери утворюють внутрішній тезаурус, який визначає зміст "Я-концепції". Тезаурус – це свого роду суб'єктивна картина світу і місце свого "Я" в цій картині світу. Суб'єктивне уявлення про навколишній світ створює внутрішній світ через уявлення про себе в цьому світі. Це шлях лежить через саморозуміння.

Зміст тезаурусу створює неперервність процесу саморозуміння, тобто те, що закладене раніше, складає основу, на яку накладаються нові уявлення про себе. Але накопичені у минулому знання зазнають закономірних коректив, іноді – суттєвих, про себе, коли за короткий термін відбувається переструктурування і повна зміна уявлень про себе. Особливо це "руйнування" характерне для перехідних періодів. Така переструктурованість, змінність властива для особистостей, у яких виникають проблеми цілісного уявлення про себе. Це може бути результатом слабкої диференційованості понять про себе, що перешкоджає їх узгодженості [6, с. 20-22].

На нашу думку, процес формування саморозуміння відбувається за наступною схемою (Рис. 1):

1. Неузгодженість, яка супроводжується відчуттям дискомфорту.
2. Когнітивні операції (виділення концептосфер за допомогою процесу ідентифікації).
3. Емоційно-ціннісне ставлення до нових концептосфер (здійснюється за допомогою процесу самоставлення).
4. Осмислення нової когнітивної та афективної інформації стосовно власної особистості (відбувається за допомогою процесу рефлексії).
5. Присвоєння нових концептосфер, яке сприяє узгодженості продуктів самосвідомості та реальної дійсності та відповідній поведінці.
6. Почуття комфорту, внутрішньої узгодженості.

Рис. 1. Етапи формування саморозуміння

Як визначає Б.В. Кайгородов, саморозуміння – це осягнення людиною сенсу свого існування, в результаті якого відбувається когнітивне та емоційне узгодження продуктів самосвідомості і реальної дійсності.

Когнітивні та емоційні знання про власну особистість людини отримує за допомогою процесів ідентифікації та самоствавлення, проте наявність даних знань ще не вказує на наявність саморозуміння.

Ми підтримуємо думку С.Д. Ілляш [4] про те, що саморозуміння розглядається не тільки як процес ототожнення з самим собою, але й як процес більш складний, який дозволяє досягнути смислу свого існування, сконструювати оцінно-ціннісний внутрішній світ, ту смислову сферу, яка і приводить до цілісності особистості.

Процес саморозуміння здійснюється шляхом осмислення когнітивного та емоційного досвіду.

Так, відповідаючи на питання "Хто я?", людина виділяє певні концептосфери. Згодом дані концептосфери оцінюються питанням "Який Я?" за допомогою процесу самоствавлення. Наступний кроком є осмислення нової інформації, стосовно себе за допомогою процесу рефлексії. Після осмислення нового досвіду особистість привласнює собі певні характеристики, створюючи нові концептосфери.

Когнітивне узгодження нових знань з наявними знаннями про самого себе здійснюється за допомогою ідентифікації. В результаті ідентифікації відбувається зміна деякі вихідних аспектів знань та утворюються нові знання. Для того щоб людина зрозуміла себе, їй потрібно прийняти себе як цілісне утворення з власними негативними та позитивними характеристиками. Чим більше категорій людина отримує в самоописах за допомогою процесу ідентифікації, чим вони різноманітніші, тим більшою мірою людина розуміє себе, що дає їй можливість узгодити своє Я, яке виражається в продуктах самосвідомості та реальної дійсності.

Завдяки ідентифікації людина не тільки конструює уявлення про себе, але й створює основу для емоційно-ціннісного ставлення до себе.

Емоційне узгодження нових знань з наявними знаннями про самого себе відбувається за допомогою процесу самоствавлення. Емоційна узгодженість супроводжується позитивним ставленням до себе у процесі розв'язання неузгодженості. Розуміння не зводиться до опису, пояснення, систематизації та інших функцій наукового знання – воно невіддільне від оцінної діяльності свідомості.

Якщо у процесі ідентифікації задіяна переважно когнітивна сфера особистості, а в процесі самоствавлення – емоційна, то у саморозумінні ці сфери можуть утворювати рівні саморозуміння і бути водночас тісно переплетеними, через що їх складно розмежовувати.

За допомогою рефлексії відбувається єдність та узгодженість когнітивної і афективної сфер. Рефлексія є смислоутворюючим компонентом саморозуміння.

У процесі рефлексії відбувається накопичення внутрішнього досвіду, який і дозволяє людині більш ясно, чітко і глибоко зрозуміти саму себе. Рефлексія – здатність зайняти метапозицію стосовно свого життя, подивитись на себе з боку, відійти від оцінок та певних патернів мислення стосовно власної особистості.

За допомогою рефлексії відбувається осмислення нового досвіду, інформації, яку індивід отримує про себе; певних концептосфер, які особистість отримує в результаті ідентифікації, та емоційних ставлень до самого себе – розуміння себе з позиції – "подобається – не подобається". Рефлексія є провідним механізмом саморозуміння.

Підсумовуючи все вище сказане можна виділити наступну модель саморозуміння (Рис. 2).

Рис. 2. Модель саморозуміння: структура та механізми (на базі теоретичного аналізу літературних джерел)

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, у результаті теоретичного аналізу літературних джерел, було встановлено, саморозуміння визначається вченими як складний, багаторівневий процес осягнення сенсу власного існування.

Структура саморозуміння розглядається як система з трьох взаємозв'язаних компонентів: потребово-мотиваційного, емоційно-вольового і когнітивного. В свою чергу, В.В. Знаковим виділяються когнітивна та екзистенційна складові саморозуміння.

Основні механізми, за допомогою яких здійснюється процес само розуміння, – самоідентифікація, самоставлення та рефлексія.

Особливо перспективним є дослідження впливу психологічних механізмів саморозуміння на процеси самовизначення самоактуалізації та самореалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жилкина В.А. Самопонимание как условие развития мотивации достижения в процессе подготовки госслужащих / В.А. Жилкина // Власть и общество : м-лы ежегодной научно-практической конференции. – Астрахань, 2007. – С. 28-32.

2. Знаков В.В. Психология субъекта как методология понимания человеческого бытия / В.В. Знаков // Психологический журнал. – 2003. – Т. 24. – №2. – С. 95-106.

3. Знаков В.В. Понимание как проблема психологии человеческого бытия / В.В. Знаков // Психологический журнал. – 2000. – № 2. – С. 7-15.

4. Ілляш С.Д. Психологічні особливості розвитку саморозуміння в майбутніх педагогів (емпіричні аспекти) / С.Д. Ілляш // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка. – К., 2007. – Т. X, ч. 2. – С. 217-223.

5. Кайгородов Б.В. Самопонимание и его место в структуре самосознания / В.Б. Кайгородов // Мир психологии. – 1997. – №2. – С. 129-136.

6. Кайгородов В.Б. Самопонимание: миф или реальность / В.Б. Кайгородов. – М. : Московский психолого-социальный ин-т, 2000. – 184 с.

7. Кайгородов Б.В. Психологические основы развития самопонимания в юношеском возрасте / Б.В. Кайгородов. – Астрахань : Изд-во АГПУ, 1999. – 160 с.

8. Карпачева А.Б. Значение развития самопонимания в юношеском возрасте / А.Б. Карпачева // Тезисы научно-практической конференции АФ УРАО "Профессиональное развитие педагога-психолога". – Астрахань : Изд-во Астраханского областного института усовершенствования учителей, 2006. – С. 84-92.

9. Монахова И.А. Проблема качества профессионального психологического образования / И.А. Монахова // Личностно-ориентиро-

ванне професійне образование : м-лы IV Всерос. науч.-практ. конф. : в 2 ч. / науч. ред. П.С. Гончар. – Екатеринбург, 2001.

10. Протасова Н.И. Развитие самопонимания юношей и девушек в процессе профессиональной подготовки будущих учителей : автореф. дисс.... канд. психол. наук / Н.И. Протасова. – М, 1999. – 24 с.

11. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Роджерс. – М. : Прогресс, 1998.

12. Damon, W. The Development of Self-Understanding from Infancy through Adolescence / Damon W., Hart D // Child Development. – 1982. – V. 53. – No. 4.

УДК 159.316.9

ПРАБАТЬКІВСТВО: ІСТОРІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Васильченко О.М.

У статті здійснено аналіз вивчення прабатьківства у зарубіжній та вітчизняній літературі. Поставлена проблема необхідності системного вивчення прабатьківства у психології. Окреслено основні напрямки дослідження прабатьківства.

Ключові слова: прабатьківство, батьківство, особистісна зрілість, віковий період.

В статье осуществлен анализ изучения прародительства в зарубежной и отечественной литературе. Поставлена проблема необходимости системного изучения прародительства в психологии. Определены основные направления исследования прародительства.

Ключевые слова: прародительство, отцовство, личностная зрелость, возрастной период.

The article is devoted to the analysis of the study of the proto-parenthood in foreign and Ukrainian literature. The problem of necessity of a systematic study of proto-parenthood in psychology. Defines the main directions of research proto-parenthood.

Key words: proto-parenthood, paternity, personal maturity, the age period.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження прабатьківства обумовлена, з одного боку, значенням дідусів і бабусь у вихованні молодшого покоління, а з іншого – вкрай слабкою розробленістю цієї проблеми в науковій літературі. Зазначимо, що проблематика батьківства набагато краще досліджена в спеціальній літературі, ніж